

УДК 343.14

ЩОДО ПОНЯТТЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ AS FOR THE CONCEPT OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Вапнярчук В.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті аналізуються висвітлені в юридичній літературі підходи до розуміння поняття доказів у кримінальному провадженні. Висловлені критичні зауваги щодо різновидів їх систематизації та запропонована власна позиція щодо трактовки доказів у вітчизняному кримінальному процесі. На думку автора, найбільш продуктивною й такою, що повною мірою відображає сутнісну правову природу поняття доказів є системна модель, яка відбиває такі основні сторони: інформаційну (відомості), матеріальну (процесуальні джерела), логічну (факт, пізнаний за допомогою відомостей, що містяться в певному джерелі, відрізок об'єктивної дійсності), процесуальну (процедурну) (визначений законом порядок отримання відомостей про факти й порядок їх закріплення в процесуальних джерелах).

Ключові слова: докази, факти, фактичні дані, джерела доказів, системна модель доказів.

В статье анализируются имеющиеся в юридической литературе подходы к пониманию понятия доказательств в уголовном производстве. Высказаны критические замечания относительно разновидностей их систематизации и предложена собственная позиция трактовки доказательств в отечественном уголовном процессе. По мнению автора, наиболее продуктивной и такой, которая в полной мере отражает сущностную правовую природу понятия доказательств, является системная модель, которая отображает следующие основные стороны: информационную (сведения), материальную (процессуальные источники), логическую (факт, познанный с помощью сведений, содержащихся в определенном источнике, отрезок объективной действительности), процессуальную (процедурную) (определенный законом порядок получения сведений о фактах и порядок их закрепления в процессуальных источниках).

Ключевые слова: доказательства, факты, фактические данные, источники доказательств, системная модель доказательств.

This article analyzes expressed in legal literature approaches to understanding the concept of evidence in criminal proceedings. The views expressed critical remarks on species and their organization offered its own position on the interpretation of evidence in domestic criminal proceedings. According to the author, the most productive and one that fully reflects the essential nature of the legal concept of evidence is the system model that reflects the following main aspects: information (data), material (procedural source), logical (true – known by using information that contained in a source, a segment of objective reality) and procedural (procedural) (defined statutory procedure for obtaining information on the facts and the procedure for securing a procedural sources).

Key words: evidence, facts, evidence, sources of evidence, proof system model.

Актуальність статті. Розвиток науки вітчизняного кримінального процесу зумовлює необхідність дослідження та перегляду традиційних наукових поглядів щодо окремих понять кримінального процесуального доказування. Однією з найбільш важливих у теорії доказів є проблема визначення поняття доказів у кримінальному провадженні. У наукових публікаціях, присвячених цьому питанню, єдиного підходу щодо нього не склалося. Тому спроба систематизації таких підходів і їх на підставі критичного аналізу вироблення власної моделі (трактування) доказів є досить важливою і потрібною. Саме цими обставинами пояснюється необхідність написання статті, її логіка та зміст.

Метою роботи є дослідження підходів щодо розуміння доказів у кримінальному провадженні й формулювання власного трактування (моделі) цього поняття.

Виклад основного матеріалу. У теорії вітчизняного кримінального процесу проблема визначення поняття «доказів» є однією з ключових і найбільш дискусійних. Протягом багатьох років вона була предметом численних наукових досліджень, однак і нині серед учених-процесуалістів єдиної думки щодо правої природи доказів немає.

Просте перерахування позицій різних авторів, які висловлювалися з приводу цієї проблеми (що досить часто має місце в наукових дослідженнях), вважаємо, є навряд чи виправданим і доцільним, оскільки не надає можливості розібратися в сутності різноманітних підходів. Аналіз висловлених різними авторами думок щодо природи доказів у кримінальному провадженні, на нашу думку, буде найбільш продуктивним лише за умови їх систематизації та класифікації.

Спроби такої систематизації вже робилися в науковій літературі. Так, зокрема, Р.В. Костенко запропонував еволюцію поглядів із питання про поняття доказів умовно ділити на три періоди розвитку: перший період – це погляди дореволюційних юристів (до 1917 р.); другий етап розвитку – радянський період із 1917 р. до 1991 р.; третій – сучасні погляди науковців (із 1991 й донині) [1, с. 5]. Вважаємо, що така систематизація є досить сумнівною й такою, що не дає змоги визначити всі можливі підходи до розуміння сутності доказів у кримінальному провадженні.

Як нам видається, більш удаюю систематизацією є розроблена Ю.К. Орловим концепція моделей поняття «докази». Об'єднуючи позиції різних учених, він виділяє п'ять основних трактовок (моделей) цього поняття: 1) донаукова (архаїчна); 2) логічна; 3) «двоїста»; 4) інформаційна; 5) змішана (синтезована) [2, с. 58–63]. Думається, що така концепція заслуговує на підтримку з певними уточненнями й доповненнями. Тому спробуємо викласти її сутність і запропонувати свої зауваги.

1. Донаукова (архаїчна) трактовка доказів характерна для етапу розвитку теорії доказів і доказового права, коли наукове поняття ще не було розроблено (цей етап тривав до прийняття в 1958 р. Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік (далі – Основи), де останнє було законодавчо закріплене).

Сутність цієї моделі поняття доказів полягала в їх розумінні на життєвому рівні як усього того, що сприяє встановленню обставин справи. Так, на думку О.Я. Вишинського (мабуть, найбільш авторитетного й впливового у свій час дослідника теорії доказів), судові докази – це звичайні факти, явища, які мають місце в житті, речі, люди, дії людей. Судовими доказами вони стають тому, що вступають в орбіту судового процесу, є засобом для встановлення обставин і вирішення питань, які цікавлять суд і слідство [3, с. 43].

2. Логічна модель завдячує своєю появою формулюванню поняття доказів у ст. 16 Основ 1958 р., де вони визначалися як фактичні дані, й подальшому майже дослівному перенесенню змісту зазначеної статті Основ у ст. 65 КПК УРСР 1960 р.

Сутність цієї трактовки полягала в розумінні доказів тільки як фактів (прихильники цієї концепції вважали, що саме їх мав на увазі законодавець уживаючи термін «фактичні дані») [4, с. 132–135; 5, с. 10–12]. Незважаючи на багатозначність терміна «факт» у філософії, у процесуальній літературі стосовно доказів під ним розуміли пізнаний відрізок дійсності, достовірне знання, яке використовується як логічна посилка, аргумент для отримання нового знання [6, с. 93, 94].

Позитивним моментом цієї концепції, на відміну від попередньої, була законодавча основа розуміння поняття «докази», що надавало можливість відмежувати його від інших наукових понять у теорії доказів.

Разом із тим, як відзначає Ю.К. Орлов, ця трактовка давала поняття доказів тільки в одному – логічному (звідси і її назва) аспекті доказування. Усе доказування, згідно з цією концепцією, зводилося до логічного процесу – оперування фактами-доказами [2, с. 60].

Такий односторонній підхід призвів до теоретичних нестыковок, що викликало критику в науковій літературі. Основними критичними аргументами були такі: по-перше, якщо доказами є тільки факти, то вони, у свою чергу, теж повинні бути чимось підтверджені (доказані); по-друге, докази-факти повинні десь бути закріплені, тобто мати якісь джерела, оскільки в протилежному випадку вони не можуть бути витребувані чи отримані; по-третє, якщо докази – це об'єктивно існуючі факти реальної дійсності, то немає жодного сенсу говорити про їхнє оцінювання [2, с. 60; 7, с. 91].

3. «Двоїста» концепція доказів набула поширення як альтернатива логічній моделі [8, с. 288, 289; 9, с. 48–51]. Згідно з цією трактовкою, доказами є і факти, і ті джерела, із яких вони взяті, – показання, документи, речові докази тощо. Ця модель дає відповіді на поставлені вище питання під час аналізу попередньої концепції, хоча й вона має певні вади.

Основний недолік полягає в тому, що в джерелах не можуть міститися факти. Такими вони можуть бути визнані лише на основі певної сукупності доказів, після відповідних перевірок та оцінювання. Стосовно ж кожного окремо взятого доказу говорити, що в ньому містяться факти, дуже ризиковано, адже зміст будь-якого доказу може виявитися як істинним, так і неправдивим.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на висловлювання А.А. Давлєтова: «Важко уявити, що факти

об'єктивної реальності, відмежовані від дослідника просторовими й часовими межами і, як правило, невіддільні від навколишньої дійсності, можуть збиратися в матеріали справи. Відпадає й питання про достовірність доказів, оскільки об'єктивні факти не можуть бути достовірними. Змішуються мета й засоби доказування, тому що як і ті, й інші розглядаються обставини» [10, с. 10].

Отже, термін «факт» навіть у поєднанні з його джерелом залишається досить сумнівним і недостатнім для пояснення поняття доказу.

4. Інформаційна модель доказів була розроблена В.Я. Дороховим [11, с. 108–117] і полягала в розумінні доказу як єдності відомостей (інформації) про факти (а не самих цих фактів) і джерел таких відомостей. Справді, пізнати факти минулого можна лише шляхом отримання про них інформації, яка збереглася в пам'яті людей або на якихось матеріальних носіях.

Здобутком такого підходу була можливість говорити про достовірність або недостовірність таких відомостей, а отже, і про їхню перевірку й оцінювання. Така модель швидко поширилась та набула визнання багатьох учених-процесуалістів. Однак її основною вадю було те, що вона відображала лише інформаційну сторону доказування й залишала без уваги логічну, яка обов'язково та невід'ємно наявна в доказуванні.

5. Змішана (синтезована) концепція доказів містить усі вищепераховані елементи: факти, відомості про них і джерела цих відомостей. Вона є найбільш повною і змістовною, поєднує в собі як інформаційну, так і логічну сторону доказування (тому, можливо, більш удаюю була б назва цієї моделі «інформаційно-логічна»).

Недоліком указаної концепції, як зазначає Ю.К. Орлов, є те, що одним терміном – «докази» – об'єднуються досить різнопланові гносеологічні категорії – інформація й факти-аргументи, що створює небезпеку термінологічної плутанини [2, с. 63].

У науковій літературі мали місце спроби визначити й інші, крім зазначених вище, моделей (трактовок) поняття доказів. Так, викликає особливий науковий інтерес системна модель поняття доказів В.С. Балакшина. Ця модель являє собою розуміння доказів як системи взаємопов'язаних, взаємоузгоджених елементів, якими є такі: 1) фактичні дані; 2) джерела фактичних даних; 3) способи та порядок збирання, закріплення й перевірки цих фактичних даних (відомостей про факти) і їх джерел [12, с. 182]. До такого висновку автор доходить, аналізуючи правозастосовну практику і Кримінально-процесуальний кодекс, норми якого відносно доказів ділить на три групи відповідно до елементів указаної вище системи поняття доказів.

Позитивом цієї моделі, на нашу думку, є відображення в ній процесуальної (процедурної) сторони правової природи отримання доказів. Її ж недоліком, як і в інформаційній моделі, є відсутність відображення логічної сторони доказів.

Варто зауважити, що розуміння поняття доказів як системи певних елементів (тобто висловлення, по суті, системного трактування цього поняття) вперше було запропоновано українським науковцем –

В.С. Гмирком. На його думку, доказ потрібно розглядати як складну юридичну конструкцію, у системі якої необхідно виділяти пізнавальний, інформаційний і нормативний блоки елементів [13, с. 104–105]. Щоправда, тут варто зауважити, що, загалом погоджуючись із таким підходом (з приводу системи складових ми висловимо свою думку далі), уважаємо, що думка В.С. Гмирка, яку він висловлює далі в тій самій роботі, про недоцільність збереження в законі «загального» поняття процесуальних доказів, так само як і визначення в ньому вичерпного переліку їх видів, є досить сумнівною. Аргументом на користь такої відмови вказаний автор уважає відсутність практичної та наукової потреби в цьому й пропонує краще зафіксувати у правових нормах критерії недопустимості доказів і визначити зрозумілі процедури вирішення питань їх допуску [13, с. 104–105]. Однак, як нам видається, законодавчого регламентування потребує й поняття доказів (як із наукових, так і з практичних міркувань), й інститут допустимості доказів (його поняття, правила (критерії) допустимості, процесуальний порядок вирішення питання про визнання доказів допустимими чи недопустимими). Як бачимо, автори Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. займають аналогічну позицію.

Висновки. Підсумовуючи викладене, уважаємо, що найбільш продуктивною й такою, що повною мірою відображає сутнісну правову природу поняття доказів є модель (трактування), яка відображає такі основні сторони: інформаційну (відомості), матеріальну (процесуальні джерела), логічну (факт, пізнаний за допомогою відомостей, що містяться в певному джерелі, відрізок об'єктивної дійсності) та процесуальну (процедурну) (визначений законом порядок отримання відомостей про факти й порядок їх закріплення в процесуальних джерелах). На нашу думку, для такої моделі найбільше підходить її назва як системної (однак, як бачимо, наш підхід до цієї моделі є дещо відмінним від підходу В.С. Балакшина).

Конструкцію такої моделі можемо знайти й у визначенні поняття доказів, яке дається в ст. 84 чинного Кримінального процесуального кодексу України: «Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів».

Під «фактичними даними», на нашу думку, необхідно розуміти відомості про факти (інформаційна сторона); у фразі «отримані у передбаченому цим Кодексом порядку» мова йде про процесуальну сторону; словосполучення «встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження» свідчить про логічну сторону сутності поняття доказів; перелік же можливих процесуальних джерел доказів (ч. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України) підкреслює його матеріальну сторону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костенко Р.В. Понятие и признаки уголовно-процессуальных доказательств / Р.В. Костенко. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 240 с.
2. Орлов Ю.К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю.К. Орлов. – М. : Юристъ, 2009. – 176 с.
3. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А.Я. Вышинский. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 219 с.
4. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс : [учебник] / М. А.Чельцов. – 4-е изд., испр. и перераб. – М. : Гос. изд. юрид. лит., 1962. – 504 с.
5. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств / Р.С. Белкин. – М. : Наука, 1966. – 295 с.
6. Горский Г.Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г.Ф. Горский, Л.Д. Кокорев, П.С. Элькинд. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – 303 с.
7. Грудинин И.А. Средства доказывания в уголовном судопроизводстве: система, содержание, гносеологические аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И.А. Грудинин. – Хабаровск, 2012. – 187 с.
8. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – Т 1 : Основные положения науки советского уголовного процесса. – 1968. – 468 с.
9. Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств. Краткий очерк / А.И. Трусов. – М. : Госюриздат, 1960. – 176 с.
10. Давлетов А.А. Односторонность или неполнота уголовно-процессуального исследования как основание пересмотра приговора : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.А. Давлетов. – Свердловск, 1980. – 191 с.
11. Дорохов В.Я. Понятие доказательств в советском уголовном процессе / В.Я. Дорохов // Сов. гос-во и право. – 1964. – № 9. – С. 108–117.
12. Балакшин В.С. Доказательства в теории и практике уголовно-процессуального доказывания: важнейшие проблемы в свете УПК Российской Федерации : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.С. Балакшин. – Екатеринбург, 2006. – 298 с.
13. Гмирко В. Легальне визначення «загального» поняття доказів: чи зберігати у новому КПК / В. Гмирко // Право України. – 2003. – № 11. – С. 101–106.